

*Білан Н. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Дніпровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка Всеволода Лазаряна*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТІВ ЖАНРУ ПОЛІТИЧНИХ МЕМУАРІВ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена стурбованістю спеціалістів у галузі перекладу, яка викликана тенденцією до зниження загальної та фахової культури перекладачів і необхідністю вивчення проявів і причин цієї проблеми. Мета статті полягає у визначенні особливостей перекладу П. Таращуком культурно-маркованої концептуальної метафори VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ тексту політичних мемуарів Т. Блера «Шлях» у тексті друготвору українською мовою. Для досягнення вказаної мети використано такі загальні та спеціальні методи дослідження, як метод семантико-стилістичного аналізу, методи індукції та дедукції, методи порівняльного та перекладацького аналізу тексту. Дослідження виконано на основі лінгвокультурологічного підходу до трактування термінів «концепт» і «концептосфера». Результатом дослідження є виявлення підміни культурно-маркованої концептуальної метафори VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ з тексту політичних мемуарів Т. Блера «Шлях» концептуальною метафорою АВТОМОБІЛЬНА ПОДОРОЖ у тексті друготвору й тих смислових втрат, яких завдало це перекладацьке рішення. Обґрунтовано неадекватність такої підміни, що підтверджено багатьма факторами лінгвокультурологічного та психологічного характеру: фундаментальністю ролі концептів SEA / МОРЕ, VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ, SHIP / КОРАБЕЛЬ та ISLAND BRITAIN / ОСТРІВНА БРИТАНІЯ в британській мовній картині світу, викривленням стійкої моделі мовної поведінки учасників політичного дискурсу Великобританії, унікальністю характеру функціонування в британському політичному та інших видах дискурсів метафор, утворених на основі концептів морської тематики, що зумовлено їх апелюванням до концептів-образів глибинного рівня британської національної свідомості та неспівставністю обсягів смислового навантаження порівнюваних концептуальних метафор.

Ключові слова: англomовні політичні мемуари, культурно-маркована концептуальна метафора, британська мовна картина світу, фахова культура перекладачів.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлюється гостротою проблем, які турбують сьогодні спеціалістів у галузі перекладу, зокрема необхідністю підвищення рівня загальної та фахової культури перекладачів із метою забезпечення високого рівня перекладів, які вони виконують. Т.С. Некряч на прикладі перекладів текстів різних жанрів українською мовою доводить, що саме відсутність загальної та фахової культури перекладачів є причиною низького професійного рівня сучасних перекладів українською мовою, і ця тен-

денція набула настільки тривожного характеру, що, на думку дослідниці, «ще трохи – і ситуація зайде у глухий кут. Далі зволікати неможливо» [1, с. 11].

Запропоноване нами дослідження присвячене явищам того самого характеру, хоча й зовсім іншого рівня, і це лише доводить масштаб проблеми, що виявляється в перекладах текстів різних стилів, жанрів, обсягів і пройшли різні етапи редакторських правок і процедур затвердження різного ступеня офіційності. Зокрема, йдеться про викривлення Петром Таращуком концептуального складника смислового навантаження оригінального тексту політичних мемуарів Т. Блера «Шлях» [2] у тексті його перекладу українською мовою [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вимоги, що ставляться до фахової культури сучасних професійних перекладачів, передбачають володіння принципами й результатами сучасних досліджень у галузі не тільки теорії та практики перекладу, а й багатьох наук гуманітарного циклу: лінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, культурології, герменевтики та інших. Окреслені проблеми варто розглядати в межах теоретичних положень когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. На сучасному етапі свого розвитку обидва напрями оперують термінами «концепт» і «концептосфера», які було сформульовано на основі фундаментальних засад розроблення цих понять, викладених у роботах С.О. Аскольдова й Д.С. Ліхачова [4; 5].

Для дослідження важливим є передусім лінгвокультурологічний підхід до трактування терміна «концепт», що описаний у працях А. Вежицької, Ю.С. Степанова, В.І. Карасика, С.Г. Воркачова, І.В. Кононової, які концепт розглядають як одиницю свідомості, що має мовну репрезентацію й характеризується національно-культурною своєрідністю [6–10].

Ю.С. Степанов вважає, що концепт – це ментальне утворення, яке є «згустком культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» (переклад тут і далі. – Н. Б.) [7, с. 42]. Учений наголошує, що концепт має складну структуру, яка містить усе, що стосується будови поняття, і «все те, що робить його фактом культури – початкову форму (етимологію), стиснуту до основних ознак змісту історії, сучасні асоціації, оцінки тощо» [7, с. 42].

У смисловій структурі концепту В.І. Карасик виокремлює ціннісну, образну та понятійну сторони [8, с. 91], водночас І.В. Кононова вважає, що у вивченні концепту потрібно брати до уваги ще й асоціативний, етимологічний та історичний складники [10]. Зважаючи на асоціативність мовномисленнєвої

діяльності автора й адресата, що вступають у діалог на основі тексту, Н.С. Болотнова доводить пріоритетність ролі асоціативного шару в структурі художнього концепту [11, с. 75].

Образний складник концепту, на думку вчених, може містити наочно-чуттєве уявлення і комбінацію концептуальних метафор, вербалізованих за допомогою імені, яке об'єктивує концепт у мові [10]. Основоположники теорії концептуальної метафори й дослідники, які продовжують розвивати цю теорію на сучасному етапі, механізм когнітивної метафори описують як пояснення одного концепту за допомогою іншого [12; 13, с. 86].

Більшість учених доходить згоди в розумінні концептосфери (термін Д.С. Ліхачова [5]), або концептуальної картини світу, як системи концептів, що взаємодіють між собою.

Метою статті є аналіз особливостей перекладу культурно-маркованої концептуальної метафори **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ** тексту політичних мемуарів Т. Блера «Шлях» [2] у тексті друготвору українською мовою, який виконав П. Тарашук [3].

Для досягнення вказаної мети використано такі загальні та спеціальні методи дослідження: метод семантико-стилістичного аналізу фактичного матеріалу, методи індукції та дедукції, методи порівняльного та перекладацького аналізу тексту.

Виклад основного матеріалу. Розкриті вище розуміння дослідниками ролі асоціативного компонента структури концепту співзвучно трактуванню досліджуваних Т.С. Некряч та Ю.П. Чалою культурно- та темпорально-маркованих знаків. Як культурно-марковані знаки дослідники пропонують визначати культурні концепти певної епохи, які зображаються в художніх текстах за допомогою мовних одиниць [14, с. 9]. На думку Т.С. Некряч та Ю.П. Чалої, саме асоціативний характер функціонування культурно- та темпорально-маркованих знаків лежить в основі утворення асоціативних шлейфів цих одиниць, що є складником смислової структури художніх текстів письменників-вікторіанців. Т.С. Некряч визначає асоціативний шлейф як усю «сукупність соціокультурних та історичних асоціацій, які поєднуються з певним поняттям або концептом у представників певної культури на конкретному історичному етапі» [14, с. 8]. У тому разі, коли стоїть завдання відтворення художнього тексту, який є насиченим культурно- та темпорально-маркованими знаками вікторіанської епохи, іншою мовою, як наголошують Т.С. Некряч та Ю.П. Чала, перекладачеві потрібно «дослідити цілий комплекс асоціацій, які викликав той чи інший знак у свідомості та уяві вікторіанців» [14, с. 8].

Досліджуваний нами текст політичних мемуарів Т. Блера «Шлях» описує сучасні події суспільно-політичного життя Великої Британії – період кар'єри експрем'єр-міністра Великобританії Тоні Блера з 1997 по 2010 р., тому, здається, немає таких складних для перекладу українською мовою культурно- та темпорально-маркованих знаків, як художні тексти письменників-вікторіанців. Концептуальна метафора **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, безумовно, є культурно-маркованим знаком, що належить до фундаментальних концептів лінгвокультури Великобританії, проте вона має еквівалент у цільовій мові та є зрозумілою українськомовним читачам, хоча ті асоціації, конотації та уявлення, які вона може викликати в читачів друготвору, будуть певною мірою відрізнятися від тих, які виникають у читачів оригіналу. Тобто, користуючись терміном

Т.С. Некряч, можемо сказати, їхні асоціативні шлейфи будуть дещо різними.

У розділі «Високі сподівання» Т. Блер пише:

1. *Of course, the journey's end had always been changing the country, but in the intense struggle to get to the point where that could be achieved, every waking moment had been bent to eliminating the challenges, making sure the vehicle was fit for the voyage, the engine sparking, the passengers either on board or shouting impatiently from behind us, not barring the way ahead.*
2. *To be sure, we conducted genuine and in-depth discussions to map out how we would navigate the new terrain of government once past the post; but living in the moment, it was the business of Opposition – which we were adept at and had been practicing these long years in the wilderness – that dominated our thinking.*
3. *Our intellectual and rational attention was drawn to the processes of government as the day came nearer, but our emotional core was still directed at getting there* [2, с. 14].

У цьому відрізку тексту словосполучення *the journey's end* позначає завершення періоду боротьби за перемогу на виборах лейбористської партії. У реченні 1 Т. Блер варіює засоби лексичного рівня мовної системи, що належать до синонімічного ряду – *travel, journey, voyage*, і створює метафоричний образ, безумовно, дуже вагомий для британців, описуючи учасників виборчої кампанії як пасажирів, що перебувають на борту транспортного засобу, готового до морської подорожі. Проте П. Тарашук не передав у перекладі зміст розгорнутої концептуальної метафори **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, на якій автор будує зміст складної синтаксичної єдності цього абзацу:

(1) *Звичайно, кінець шляху завжди змінював країну, але щоб у напруженій боротьбі дійти до точки, де можна починати зміни, ми невсипуще дбали про усунення перешкод, про готовність машини до довгої дороги, про безвідмовність двигуна, про те, щоб люди або стали пасажирами, або нетерпляче підбадьорювали нас позаду, а не закривали шлях попереду.* (2) *Звичайно, ми провадили справжні й глибокі дискусії, визначаючи пункти свого руху на новій території врядування, тільки-но проминемо лінію старту, але ми звикли бути в опозиції, і саме перебування в ній протягом довгих років, коли ми стояли на узбіччі, й визначало наше мислення.* (3) *З наближенням дня виборів наша інтелектуальна увага більше зосереджувалася на процесах урядування, проте наші емоції й далі були спрямовані на те, як стати урядом* [3, с. 4].

Варто зазначити, що П. Тарашук у своєму перекладі речення 1 зробив лексичну трансформацію, змінюючи значення слова узагальнюючого характеру *vehicle* (яке в цьому контексті могло стосуватися тільки морського транспортного засобу – тобто слова *ship*) використанням у друготворі слова *машина*, а значення слова *voyage* українським словосполученням *довга дорога*, що призводить до значної втрати концептуального навантаження – того складника національної культури, якою не можна нехтувати.

Така підміна розгорнутої концептуальної метафори **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ** концептуальною метафорою **АВТОМОБІЛЬНА ПОДОРОЖ**, яку зробив П. Тарашук, жодним чином не може вважатися виправданою та свідчить про те, що перекладач не виконав обов'язковий етап підготовки – попередній перекладацький аналіз концептосфери твору, важливість якого нині підтверджено великою кількістю досліджень [14–17]. Одним із ключових концептів тексту полі-

тичних мемуарів Т. Блера «Шлях» є концепт **ЛІДЕР**, про що свідчить усе його смислове навантаження й що виявляється у функціонуванні дійкично-маркованих мовних одиниць в його поверхових синтаксичних конструкціях [17]. Отже, якщо претендент на пост **ЛІДЕРА** такої країни, як Великобританія, використовує у своєму тексті не оригінальну, але дуже потужну за впливом на сприймаючу аудиторію концептуальну метафору **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, то він має на увазі кількість пасажирів (тобто прибічників лейбористської партії), яка набагато перевищує максимально можливу кількість пасажирів автомобіля, і імплікована роль Т. Блера як капітана цього корабля, який узяв на себе відповідальність за життя як тисяч пасажирів, так і членів екіпажу, не може бути підмінена у друготворі роллю водія автівки.

Те, що Т. Блер передає читачеві за допомогою розгорнутої концептуальної метафори **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ** – небезпека і труднощі, пов'язані з поняттям морської подорожі – можна і треба відтворити українською мовою словосполученнями *вийти в море, відпливти від берега*. Ми пропонуємо такий варіант перекладу речення 1:

Звичайно, кінець подорожі завжди змінював країну, але щоб у напруженій боротьбі дійти до здійснення змін, ми невсипно дбали про усунення перешкод, роблячи все, щоб корабель був готовий відпливти від берега, щоб двигун працював, а пасажири або піднялись на борт, або гаряче підбадьорювали нас із берега, не перешкоджаючи виходу нашого корабля в море.

Пропонований нами переклад дає змогу зберегти для українськомовного читача конотації, пов'язані з одним із ключових складників англосмовної картини світу – концептами **SEA / МОРЕ** та **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, які є константами англосмовного світогляду, тобто концептами, що існують постійно або тривалий час як певні сталі принципи культури [7].

Джеффри Квіллі, професор історії мистецтв Сассекського університету, доводить значущість концептів **SEA / МОРЕ** та **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ** для ідентичності британців і в сучасну епоху “like the oak, the signs of the sea and ships are also (as we are repeatedly reminded in the political language of the popular media) important components of a present day national consciousness and sense of identity. The repeated rhetorical usage of **nautical metaphors** in political discourse indicates the **semiotic richness of the sea as a sign to conjure the idea of “island Britain”**. Similarly, the insistent references in various forms of popular culture, such as political cartoons, not just to the **image of the sea but to cultural and pictorial icons of maritime imagery**, such as Turner’s *The Fighting Temeraire* or Madox Brown’s *The last of England*, feed upon a **collective identification, at some basic level, of British history and cultural and national development with the voyage and with imperial maritime expansion: an identification, moreover, that is mediated by visual representation**” [18, с. 33] (виділено нами. – Н. Б.).

Отже, на думку Дж. Квіллі, у XXI столітті на глибинному психологічному рівні британці визначають свою історію, розвиток своєї культури та нації концептами **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, **ISLAND BRITAIN / ОСТРІВНА БРИТАНІЯ** та **IMPERIAL MARITIME EXPANTION / РОЗШИРЕННЯ ВПЛИВУ ІМПЕРІЇ НА МОРЕ**, які актуалізуються в їхній свідомості культурно- та темпорально-маркованими знаками різного характеру – мовними засобами репрезентації цих концеп-

тів або знаковими творами мистецтва. Про те, наскільки цінні для сучасних британців ці культурно- та темпорально-марковані знаки й увесь спектр викликаних ними почуттів, образів і концептів, свідчить згадуваний Дж. Квіллі результат опитування, проведеного у 2005 р. радіостанцією BBC Radio 4, коли картину «Останній рейс Тімірера» Вільяма Тернера, на якій зображено бойовий корабель англійського флоту «Тімірер» («Сміливий»), що брав участь у Трафальгарській битві, було визнано улюбленим твором живопису нації [18, с. 33–35].

Унікальною характеристикою функціонування в британському політичному, медійному та інших видах дискурсів метафор, утворених на основі концептів морської тематики, є їх невіддільність закону старіння, що можна пояснити тільки тим фактом, що ці метафори апелюють до концептів-образів глибинного рівня британської національної свідомості.

У наведеній вище цитаті з останньої частини статті Дж. Квіллі цікавим видається і розуміння автором того феномена, який у філологічній термінології відомий як національна картина світу (*national consciousness*), у якій, як і в розумінні британцями своєї ідентичності (*sense of identity*), найважливішими компонентами є концепти **ОАК / ДУБ**, **SEA / МОРЕ**, **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, **SHIP / КОРАБЕЛЬ**, **ISLAND BRITAIN / ОСТРІВНА БРИТАНІЯ** (нерозривно пов'язані в історичній пам'яті британської нації з концептом **IMPERIAL MARITIME EXPANTION / РОЗШИРЕННЯ ВПЛИВУ ІМПЕРІЇ НА МОРЕ**), обсяг і насиченість образного, асоціативного, ціннісного й історичного компонентів яких, очевидно, повинні вказувати на домінуючу роль цих складників у смисловій структурі відповідних концептів, що робить ці концепти концептами-образами.

Висновки. У результаті виконаного дослідження було виявлено підміну культурно-маркованої концептуальної метафори **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ** тексту політичних мемуарів Т. Блера «Шлях» [2] концептуальною метафорою **АВТОМОБІЛЬНА ПОДОРОЖ** у тексті друготвору українською мовою, який виконав П. Тарашук [3], і доведено неадекватність такого перекладу, про що свідчить багато факторів лінгвокультурологічного та психологічного характеру, зокрема роль концептів **SEA / МОРЕ**, **VOYAGE / МОРСЬКА ПОДОРОЖ**, **SHIP / КОРАБЕЛЬ** та **ISLAND BRITAIN / ОСТРІВНА БРИТАНІЯ** в мовній картині світу британців, яка зумовлює стійку модель мовної поведінки учасників політичного дискурсу Великобританії та неспівставність обсягів смислового навантаження порівнюваних концептуальних метафор. Виконаний аналіз дав змогу продемонструвати важливість вивчення характеру взаємодії компонентів концептосфер не тільки художніх текстів, а й текстів публіцистичного стилю на етапі попереднього перекладацького аналізу тексту.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні інших особливостей функціонування культурно-маркованих концептуальних метафор в англосмовних текстах різних жанрів і засобів їх перекладу українською мовою.

Література:

1. Некряч Т.С. Переклад і культура: особистісний вимір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2012. № 45. С. 8–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_if_2012_45_4 (дата звернення: 07.06.2021).
2. Blair T. A Journey: My Political Life. London : Hutchinson, 2010. 729 p.

3. Блер Т. Шлях / пер. з англ. П. Тарашчука. Київ : Темпора, 2011. 848 с.
4. Аскольдов С.А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста* : антология / под ред. В.П. Нерознака. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста* : антология. Москва : Academia, 1997. С. 280–287.
6. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 272 с.
7. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Академический проект, 2001. 990 с.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
9. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
10. Кононова И.В. Структура лингвокультурного концепта: способы языковой и дискурсивной объективации. *Вестник ВолГУ. Серия 2: Языкознание*. 2014. № 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-lingvokulturnogo-kontsepta-sposoby-yazykovoy-i-diskursivnoy-obektivatsii> (дата обращения: 01.06.2021).
11. Болотнова Н.С. О методике изучения ассоциативного слоя художественного концепта в тексте. *Вестник ТГПУ. Серия: Гуманитарные науки (филология)*. 2007. № 2 (65). С. 74–79. URL: https://vestnik.tspu.edu.ru/files/vestnik/PDF/articles/bolotnova_n_s_74_79_2_65_2007.pdf (дата обращения: 07.06.2021).
12. Lakoff George, Johnson Mark. *Metaphors we live by*. Chicago University of Chicago Press, 2003. 191 p.
13. Vakhovska O. Metaphor in the light of conceptual metaphor theory: a literature review. *Cognition, Communication, Discourse*. 2018. 15. P. 84–103. URL: <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2017-15-06> (Accessed: 07.06.2021).
14. Некряч Т.С., Чала Ю.П. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2013. 194 с.
15. Білан Н.І. Реконструкція кода мужественности «века джаза» на основе анализа перевода романа Ф.С. Фицджеральда «Ночь нежна». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2019. Вип. 38. Т. 1. С. 128–130.
16. Білан Н.І. Передперекладацький аналіз концептосфери художнього твору як надійна система координат, що дозволяє перекладачеві стати співавтором цільового тексту (на матеріалі роману Ф.С. Фіцджеральда «Ніч лагідна» та тексту його перекладу українською мовою). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2019. Вип. 38. Т. 1. С. 131–133.
17. Білан Н.І. Переклад дейктично маркованих синтаксичних структур англomовної мемуарної літератури. *Науково-теоретичний часопис з мовознавства «Мова»*. Одеса, 2020. Вип. 33. С. 104–110.
18. Quilley Geoff. Art History and Double Consciousness: Visual Culture and Eighteenth-Century Maritime Britain. *Eighteenth-Century Studies*. 2014. Vol. 48. No. 1. P. 21–35. URL: <https://www.jstor.org/stable/24690370> (Accessed: 6 June 2021).

Bilan N. Linguocultural and psychological problems of translation of English political memoir genre texts

Summary. The topicality of the investigation is predetermined by the increased concern of the translation scholars and professionals over the tendency to declining general erudition and professional competence of practicing translators as well as by the need to study the manifestations and causes of the problem. The purpose of the article is to determine the peculiarities of the translation of the culturally marked conceptual metaphor VOYAGE of the text of the political memoirs by T. Blair “A Journey: My Political Life” into Ukrainian performed by P. Tarashchuk. To achieve the above-mentioned purpose, we have used such general and specific investigation methods as the method of semantic-stylistic analysis, the methods of induction and deduction, the methods of comparative and translation analysis of the text. The investigation has been carried out on the basis of the linguocultural approach to considering the terms of “concept” and “conceptosphere”. The substitution of the culturally marked conceptual metaphor VOYAGE of the text of the political memoirs by T. Blair “A Journey: My Political Life” for the culturally marked conceptual metaphor АВТОМОБІЛЬНА ПОДОРОЖ / AUTO-MOBILE JOURNEY in the target text as well as the meaning losses caused by this decision of the translator have been revealed as a result of the research. The inadequacy of the substitution has been substantiated by means of numerous linguocultural and psychological factors: the fundamental role of the concepts of SEA, VOYAGE, SHIP and ISLAND BRITAIN in the British language picture of the world, distortion of the regular speech behavior model of Great Britain’s political discourse participants, the uniqueness of the way in which the nautical metaphors function in British political and other kinds of discourses which is predetermined by their appealing to the deep level British national consciousness concept-images and the incomparability of the sense load volumes of the considered conceptual metaphors.

Key words: English political memoirs, culturally marked conceptual metaphor, British language picture of the world, professional competence of translators.